

LBRIS

We know
books

Imprint coordonat de
ION M. IONIȚĂ

DIANA PRESTON

ANTONIU ȘI CLEOPATRA

ADEVĂRUL DIN SPATELE CELEI MAI FRUMOASE
POVEȘTI DE DRAGOSTE DIN LUMEA ANTICĂ

Ediția a II-a

Traducere din limba engleză și note de Mirela Popescu
Prefață de Zoe Petre

CORINT
ISTORIE
— 2023 —

Aș vrea să le mulțumesc prietenilor care ne-au oferit ajutorul lor necondiționat, citindu-ne textul necizelat, aflat încă în fază de lucru — Kim Lewison, Neil Munro, Edmund Griffiths, St John și Krystyna Brown.

Mulțumirile mele călduroase se îndreaptă, de asemenea, și spre Marianne Velmans, Michèle David și spre întreaga echipă de la Transworld Publishers, dar și spre agenții mei literari, Bill Hamilton de la A.M. Heath and Co. din Londra și Michael Carlisle de la Inkwell Management din New York.

Prolog

„Au deschis ușile și au găsit-o pe Cleopatra moartă, întinsă pe un pat de aur și gătită ca o regină. Din cele două femei, cea numită Eiras își dădea sufletul la picioarele ei, iar cealaltă, Charmion, se clătina amețită și încerca să așeze coroana pe capul Cleopatrei. Unul dintre oameni se răsti mânios: «Frumos e asta, Charmion?»; «Tare frumos, răspunse ea; așa se cade strănepoatei atâtor regi.»¹

Așa descria istoricul antic Plutarh tabloul morții reginei Egiptului, Cleopatra, care și-a găsit sfârșitul la treizeci și nouă de ani într-o zi înăbușitoare de august a anului 30 î.Hr. Deoarece ajunsese prizoniera lui Octavian, viitorul împărat Augustus, Cleopatra și-a luat, triumfătoare, destinul în propriile mâini. A preferat să se lase mușcată de un șarpe veninos decât să fie târâtă în lanțuri prin toată Roma ca o pradă de război, spre fala cuceritorului ei. Cu câteva zile în urmă, Marc Antoniu, care fusese iubitul ei vreme de unsprezece ani, i se stinsese în brațe, în urma rănii pe care și-o provocase, încercând să-și ia viața. Cleopatra și slujnicele ei l-au transportat cu greutate spre mormântul-fortăreață unde se refugiaseră din

¹ Plutarh, *Viețile paralele ale oamenilor iluștri*, „Viața lui Antoniu”, traducere din limba greacă de M. Jakotă, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1938. Toate citatele din lucrarea amintită aparțin acestei ediții, iar în continuare vom cita, așa cum face și autoarea, doar numele părții acestei lucrări din care provine citatul (spre exemplu, *Viața lui Iuliu Cezar* etc.), spre ușurarea lecturii (n. red.).

fața armatelor lui Octavian care străbăteau victorioase străzile largi, umbrite de colonade, ale capitalei Egiptului, Alexandria.

Așa a sfârșit cel mai cunoscut cuplu al lumii antice, un cuplu atât de renumit și astăzi, încât, în 2007, de ziua Sfântului Valentin, atunci când un muzeu din Newcastle a expus publicului larg o monedă cu efiigiile celor doi îndrăgostiți, a provocat dezbateri aprinse nu doar în ziarele de specialitate, ci și la radio, la televizor și în tabloide. Într-unul dintre aceste tabloide, regina Egiptului era înfățișată ca „o zgripturoaică urâtă și rea”, iar la radio a fost comparată cu Barbra Steisand. Într-un alt ziar s-a scris că îndrăgostiții din Antichitate ar fi semănat cu vice-premierul lui Tony Blair, John Prescott, și cu secretara acestuia, Margaret Beckett, ale căror fizionomii au constituit la vremea respectivă subiectul multor dispute.¹

De ce Antoniu și Cleopatra dăinuie și astăzi în amintirea oamenilor? Pe de o parte, pentru că, la fel ca Marilyn Monroe, prințesa Diana, John F. Kennedy, lordul Nelson² sau Jimi Hendrix, au murit în culmea gloriei. Ca în celelalte cazuri, Antoniu și Cleopatra au avut parte de o moarte bruscă și violentă, alimentând – ca și în alte situații – teoria conspirației.

Aceasta este doar o parte a poveștii. Cleopatra a fost, poate, una dintre cele mai mari regine ale istoriei antice – ultima dintre descendenții dinastiei macedonene care a guvernat Egiptul

¹ Comentarii preluate din emisiunea *Today* a postului de radio BBC Radio 4 din data de 14 februarie 2007 (aici și în continuare, toate notele neatribuite aparțin autorului).

² Publicația *The Times* a făcut, în anul 1801, o comparație între Antoniu și lordul Nelson, accentuând faptul că amândoi au fost răvășiți de pasiunea pentru o femeie – Cleopatra, în cazul lui Antoniu, și Emma Hamilton, în cazul lordului Nelson: „Eroii și cuceritorii ajung și ei să fie ingenucheați – scria publicația britanică. Marc Antoniu a pornit pe urmele Cleopatrei, pe Nil, când ar fi trebuit să se lupte cu Octavian. Și-a jertfit, astfel, puterea și laurii victoriei ca să străbată râul Cydnus, alături de Cleopatra, ca Venus de frumoasă și gătită.”

de la moartea lui Alexandru cel Mare. O femeie emancipată într-o lume a bărbaților, care a reușit să-i seducă pe doi dintre cei mai puternici conducători din acele vremuri. Primul a fost Iuliu Cezar, cu 31 de ani mai mare decât ea, de care s-a îndrăgostit atunci când acesta a ajuns în Alexandria, mergând pe urmele dușmanului său, Pompei. Cezar i-a redat tronul Cleopatrei, zăbovind apoi în Egipt ca să se plimbe pe Nil alături de tânăra sa amantă, pe care o lăsase însărcinată. (Istoricii numesc această călătorie „peregrinarea regală”.) Deși era căsătorit de treisprezece ani, Cezar a invitat-o pe Cleopatra să-l însoțească, împreună cu fiul lor, la Roma, spre marea nemulțumire a clasei politice. Mai mult decât atât, Cezar i-a ridicat Cleopatrei o statuie în templul lui Venus, aceasta fiind prima reprezentare umană expusă într-un loc de închinăciune.

După moartea lui Cezar, Cleopatra s-a întors în Egipt, unde – la sfârșitul războiului civil roman – a fost chemată la Tars de Antoniu, unul dintre generalii de încredere ai lui Cezar, care deținea frâiele lumii mediteraneene alături de Octavian, fiul adoptiv al marelui conducător. Stăpânind foarte bine arta punerii în scenă, Cleopatra pornește pe înserat la drum cu o corabie înmiresmată, scăldată în lumina lumânărilor, oferind o imagine de vis, a cărei frumusețe nici măcar condeiul magic al lui Shakespeare n-a reușit s-o redea pe deplin. În scurt timp, Antoniu a căzut în mrejele ei, devenindu-i al doilea iubit celebru.

În ochii Cleopatrei, imaginea lui Antoniu contrasta vădit cu cea pe care i-au conturat-o cronicarii – cea a unui bețiv și a unui afemeiat notoriu, îmbrăcat într-o tunică prea scurtă pentru vârsta lui, care astăzi s-ar duce la sala de fitness și care purta prea multe bijuterii masculine. Având origini umile, Antoniu a ajuns să fie unul dintre cei mai puternici generali și oameni politici din Roma într-o epocă în care era tot mai greu să disociezi o

¹ Suetoniu, *Viața lui Iuliu Cezar*.

funcție de cealaltă. Alături de Cleopatra, a formulat un concept pentru o nouă ordine mondială bipolară, cu centre în Roma și Alexandria. Conform acestui concept, puterea militară și capacitățile administrative ale Romei, susținute de bogăția Egiptului, se împleteau cu societatea și cultura elenistică, în care își afla originile dinastia macedoneană a Cleopatrei. Eșecul suprem al lui Antoniu și al Cleopatrei, deși încărcat de valențe romantice, era inevitabil. În ciuda faptului că balanța victoriei înclina în favoarea lui Octavian, ei au deținut adesea controlul, având, până la sfârșit, adevărate șanse de izbândă.

Imaginea Cleopatrei care îl pune adesea în umbră pe Antoniu este, în mare parte, rezultatul unei intense campanii de propagandă. Inițiatorul acestei campanii negative a fost Octavian, care i-a împroșcat cu noroi chiar din timpul vieții, continuând să facă același lucru și după moartea lor. Drept urmare, anumite aspecte ale vieții și carierei lor au fost distorsionate în mod deliberat. Scopul lui Octavian era unul strict personal. Antoniu și Cleopatra erau ultimii adversari în campania lui de a deveni stăpânul întregii lumi romane. Astfel, era în interesul lui Octavian să știrbească imaginea Cleopatrei, înfățișându-o ca pe o vrăjitoare din Orient care își folosește puterile magice ca să-l distragă pe Antoniu – un roman cu intenții nobile, în ciuda comportamentului său depravat – de la îndatoririle sale, pentru a se putea erija apoi în rolul salvatorului, care se vede nevoit să preia frâiele puterii pentru a-și apăra țara.

Octavian avea o echipă de „propagandiști” care stăpâneau arta răstălmăcirii la fel de bine ca și cei de azi. Mai mult, după ce a ajuns la putere, a distrus 2 000 de documente care nu-i susțineau versiunea asupra evenimentelor întâmplate și a refăcut Cărțile Sibiline¹, în așa fel încât oracolele acestora să-i reflecte

¹ Cărțile Sibiline – culegere de oracole păstrată la Roma, care era consultată ori de câte ori republica era în primejdie (n. tr.).

cât mai bine afirmațiile. În consecință, Cleopatra – o conducătoare charismatică, inteligentă și cultivată, care vorbea șapte limbi și care mult timp a dus o viață de celibat – a devenit simbolul plăcerilor carnale, al frumuseții fatale și al depravării monstruoase, o femeie hotărâtă să aducă pe colinele sacre ale Capitolului din Roma zeitățile-animale din mitologia egipteană, decadența și despotismul lumii barbare.

Propaganda lui Octavian s-a dovedit atât de eficientă, încât – alimentată atât de faptele reale, cât și de imaginația romantică a oamenilor – a dat naștere mitului Cleopatrei și al lui Antoniu, care timp de două milenii a continuat să prindă aripi, să sufere modificări și să ne fascineze fără încetare. La începuturile erei creștine, Cleopatra a devenit o Evă seducătoare pentru un Adam naiv întruchipat de Antoniu.¹ În viziunea lui Chaucer, Cleopatra era o femeie virtuoaasă, statornică și credincioasă iubirii ei pentru care și-a dat și viața. Dante a plasat-o pe Cleopatra cea „desfrânată”² în al doilea cerc al iadului alături de alți păcătoși mistuiți de plăcerile carnale precum regina Didona din Cartagina și Elena din Troia. Shakespeare a creat povestea unei iubiri obsesive, sortite pieirii, îmbrăcându-și personajele – după cum îi era obiceiul – în straiiele complexității, umanității și universalității. În concepția victoriană, Cleopatra era o femeie domitoare, exotică și periculoasă, a cărei viață nu avea nimic în comun cu cea a iubitei lor regine.³

¹ Lucy Hughes-Hallett descrie în cartea sa extraordinară, *Cleopatra – Histories, Dreams and Distortions*, modul în care imaginea Cleopatrei a evoluat de-a lungul timpului.

² Dante, *Infernul*, Cântul V, versul 63.

³ Se spune că aceea care a comparat-o pe regina Victoria cu Cleopatra a fost o doamnă respectabilă din societatea britanică, aflată între două vârste, în timpul unui spectacol de teatru în care Sarah Bernhardt interpreta rolul reginei Egiptului.

În epoca modernă, Cleopatra a devenit marea dragoste a lui Antoniu, femeia pentru care acesta a renunțat la lumea întreagă, lucru care – în concepția romanilor – ar fi fost un viciu de neiertat, dar care – în viziunea contemporană – a căpătat valențe romantice, transformându-se în virtute. Dacă unii au văzut în Cleopatra prototipul feminismului, alții i-au conferit o imagine metaforică, înfățișând-o ca pe o prezentă întunecată într-o lume ostilă, dominată de bărbați albi.

Frumusețea ademenitoare a Cleopatrei a constituit întotdeauna un aspect important al mitului. Deși sursele antice susțin în unanimitate faptul că a murit îmbrăcată din cap până în picioare în veșminte regale, artiștii o zăgrăvesc de-a lungul timpului stând dezbrăcată pe un catafalc, în timp ce o viperă, înfățișată ca un simbol falic, își înfige colții în trupul ei lasciv.

Mai presus de toate, Antoniu și Cleopatra – ca și Iuliu Cezar, celălalt iubit al reginei Egiptului și mentorul lui Antoniu – au rămas printre puținele personaje clasice care se află și astăzi pe buzele tuturor. Viața lor constituie subiectul unor opere dramatice extrem de cunoscute. În primii ani ai secolului XX, un profesor universitar din Germania a ajuns la concluzia că există 127 de lucrări dedicate acestui cuplu celebru (77 de piese de teatru, 45 de opere și 5 spectacole de balet) create între 1540 și 1905. De atunci, cel mai mare impact pe care cuplul îl exercită și astăzi asupra imaginației noastre îl datorăm cinematografului. Poate că filmul care a reușit să ne impresioneze cel mai mult este producția lui Wolf Mankiewicz din 1960, avându-i ca protagoniști pe Richard Burton și Elizabeth Taylor. Relația adulterină dintre cei doi actori charismatici, ce se desfășura pe platourile de filmare, părea să oglindească evenimentele de pe ecran. La prima lor întâlnire, Richard Burton tremura ca varga sub imperiul mahmurelii. Interpreții s-au lăsat purtați pe aripile unei pasiuni mistuitoare, care a dat naștere unei relații extraconjugale.

Richard Burton a început să-i cumpere lui Taylor cadouri exotice și scumpe, cum ar fi, de exemplu, un colier cu scarabei din perioada Cleopatrei. Criticii au sugerat că Elizabeth Taylor, ca și Cleopatra, l-a îndepărtat pe Richard Burton de pe scena teatrului clasic, adevărata Romă a talentului său imens, atrăgându-l în mrejele splendorii hollywoodiene. Filmul, al cărui buget a atins cote extravagante, a alimentat și mai mult legenda luxului și al exceselor fără măsură, asociate cu numele lui Antoniu și al Cleopatrei.

Nu este ușor să aflăm care este adevărul din spatele propagandei și mitului, iar răspunsul la această întrebare este, firește, subiectiv. Cele patru surse clasice care descriu viața lui Antoniu și a Cleopatrei le reprezintă operele scrise de Plutarh, Suetoniu, Appian și Dio Cassius.¹ Aceștia și-au scris lucrările după 130, 140, 160 și 230 de ani de la moartea celor doi îndrăgostiți. Regăsim însă și anumite referiri ale contemporanilor cuplului în scrisorile și în discursurile pline de elocință ale lui Cicero, cât și în poemele lui Vergiliu și Horațiu, dar și în inscripțiile și portretele de pe monede sau monumente. Toate aceste surse sunt influențate de propaganda lui Octavian, deși Plutarh și Suetoniu au recurs la dovezi și informații mult mai

¹ Fiecare dintre autorii clasici are propriul său stil, punând accentul pe anumite aspecte. De exemplu, Plutarh are tendința de a compara ținuta morală a personajelor și de a ne oferi o poveste frumoasă; Dio Cassius creează secvențe elaborate și impresionante, fie sub forma unor discursuri, fie sub forma unor scene de luptă; iar Appian se concentrează asupra aspectelor militare. Lăsându-i la o parte propriile convingeri, Cicero – un martor incontestabil și valoros al evenimentelor din vremea aceea – ne oferă o perspectivă extraordinară asupra personajelor și schimbărilor survenite pe scena politică și care au dus la formarea celui de-Al Doilea Triumvirat. Glumele și vorbele sale de duh sunt la fel de proaspete astăzi ca și odinioară. Lucrarea lui Michael Grant – *Greek and Roman Historians* – reprezintă o sursă inestimabilă de inspirație pentru orice autor, oferindu-ne o analiză amănunțită a motivațiilor și a ciudățeniilor istoricilor antici. Biografia lui Anthony Everitt, *Cicero*, este, de asemenea, o lucrare extraordinară.

diversificate, favorabile celor doi îndrăgostiți. De exemplu, Plutarh se bazează pe mărturiile medicului Cleopatrei, pe amintirile familiei lui, transmise din generație în generație, sau pe dovezile obținute în timpul călătoriilor sale în Egipt. Suetoniu a apelat la o gamă largă de anecdote, unele chiar vulgare, izvorâte din bârfele contemporanilor. Așa cum se întâmplă în cazul istoriei antice, în special în cazul femeilor, există multe lucruri nespuse cărora nu avem altceva de făcut decât să le conferim propria noastră interpretare. Pe de altă parte, sursele se contrazic adesea unele pe celelalte, contrazicându-și uneori chiar și propriile informații.

În ciuda ambiguităților, contradicțiilor sau omisiunilor, aceste izvoare ne conturează o parte din personalitatea, motivația sau dorințele lui Antoniu și ale Cleopatrei, ajutându-ne să ne facem o imagine cât mai echilibrată asupra relației lor furtunoase, pasionale și tragice. Această carte încearcă să descopere adevărul ascuns în spatele miturilor și legendelor ce învăluie cea mai frumoasă poveste de dragoste din istoria omenirii. Astfel, povestea tragică de dragoste dintre Antoniu și Cleopatra este analizată în contextul epocii protagoniștilor și relațiilor personale și politice cu Iuliu Cezar și Octavian.

Există multe similitudini între lumea antică și cea contemporană – relațiile dintre Orient și Occident, natura imperiului, exploatarea bogățiilor Orientului Mijlociu, mascarea ambițiilor personale în spatele conceptului de libertate, folosirea documentelor falsificate ori denaturate sau chiar distrugerea lor, stabilirea unor relații speciale, forme constituționale și subterfugii juridice, invocate sau ignorate, în funcție de interesele părților implicate, expunerea vieții private în scopuri politice, nepotismele și ambițiile personale. Dar mai presus de toate acestea, rămân pasiunile conducătorilor puternici și efectul pe care ele l-au avut de-a lungul timpului asupra imaginației, istoriei și culturii noastre.

Partea I

DINASTIA VULTURILOR

Capitolul 1

Spălați-vă rufele în familie!

În insula Rhodos¹, în anul 58 î.Hr., tatăl Cleopatrei, regele Ptolemeu al XII-lea al Egiptului, era invitat să se prezinte în fața lui Cato cel Tânăr, care stătea pe vine, evacuându-și conținutul stomacal după ce luase un laxativ. Ptolemeu fugise din Alexandria, aflată sub asediul cetățenilor răzvrățiți, și venise la Cato ca să ceară ajutorul Romei pentru a-și recupera tronul. Speranțele sale erau îndreptățite. Cu un an înainte, Roma îl recunoscuse pe Ptolemeu drept rege al Egiptului, acordându-i și titulatura de „prieten și aliat” al poporului roman. Cu toate acestea, senatorul care se afla acum „pe tron” l-a sfătuit pe Ptolemeu să găsească o cale de împăcare cu poporul său, căci Roma nu avea cum să-l ajute.

Primirea – neoficială, ca să folosim un eufemism – pe care Cato i-a făcut-o regelui Egiptului reflectă nu doar disprețul pe care acel bețivan moralist, așa-zis protector al vechilor valori romane, îl nutrea față de străini în general și față de regi

¹ Ancorând în portul din Rhodos, Auletes a trecut, probabil, pe lângă ruinele Colosului din Rhodos. Având inițial peste 30 de metri înălțime, statuia s-a prăbușit în urma cutremurului din anul 224 î.Hr., la doar o jumătate de secol după finalizarea ei, și a rămas exact în locul în care s-a prăbușit. „Degetele sale sunt mai lungi decât majoritatea statuiilor... iar interiorul membrelor sparte seamănă cu o grotă”, ne spune Pliniu cel Bătrân.

nevolnici în special, ci și decăderea unui imperiu măreț – cel egiptean – și ascensiunea unui alt imperiu – cel roman – doric să obțină supremația militară și economică.

Originile primului imperiu le regăsim în urmă cu trei secole, în anul 332 î.Hr., când Alexandru cel Mare a intrat în Egipt în fruntea unei armate alcătuite din 40 000 de macedoneni și greci pentru a-i alunga pe perșii care, în urmă cu unsprezece ani (în 343 î.Hr.), îl înlăturaseră de pe tronul Egiptului pe ultimul faraon¹. Asupriți de persani, egiptenii l-au primit cu brațele deschise pe Alexandru cel Mare, considerându-i, pe el și oștile sale, drept izbăvitori și aliați. Nu s-au împotrivit, așadar, atunci când Alexandru a pretins să fie încoronat în templul lui Ptah din vechea capitală Memfis, de lângă orașul Cairo de astăzi. La rândul lui, Alexandru trebuia să aducă sacrificii vechilor zei egipteni. Înainte de a părăsi Egiptul, cuceritorul a întemeiat un oraș în ținuturile mlăștinoase din vestul deltei Nilului, pe care – cu aroganța-i caracteristică – l-a numit Alexandria.

Moartea bruscă a lui Alexandru, survenită în Babilon, în anul 323 î.Hr., a atâțat spiritele, determinându-i pe toți comandanții lui – macedoneni ca și el – să emită pretenții asupra ținuturilor cucerite. Ptolemeu, un văr îndepărtat al lui Alexandru, care îndeplinea și funcția de degustător la curtea acestuia, a reușit să pună mâna pe Egipt. Ptolemeu era fiul unui aristocrat macedonean, Lagos, care avea drept blazon un vultur care a devenit simbolul dinastiei pe care avea să o întemeieze în Egipt. La început, Ptolemeu a condus Egiptul ca guvernator, pentru ca în scurt timp să-și asume titulatura de rege al Egiptului sub numele de Ptolemeu I Soter². Dintre toți strămoșii ei, acesta a

¹ Cuvântul *faraon* înseamnă în prezent „rege”. Sensul de bază era cel de „palat” sau de „casă mare”.

² *Soter* însemna „salvatorul” (n. tr.).

fost cărmuitorul pe care Cleopatra – ultima și cea de-a șaptea regină din dinastia ptolemeică – l-a admirat cel mai mult.

Ptolemeu a fost, mai presus de toate, un oportunist. Spre necazul rivalilor săi, care ar fi vrut cu toții să pună mâna pe rămășițele pământești ale marelui conducător macedonean, Ptolemeu I a tăiat calea cortegiului funerar al lui Alexandru, care se îndrepta spre Macedonia, și a răpit trupul îmbălsămat al regelui, îngropându-l apoi în Alexandria, unde i-a ridicat un mausoleu magnific. Aici, Alexandru a fost venerat ca un zeu, lucru care i-ar fi plăcut nespus. În timpul vieții, Alexandru și-a susținut tot timpul originile divine, afirmând că mama sa, Olimpia, l-ar fi conceput în urma relațiilor intime pe care le-ar fi avut cu Zeus întrupat în șarpe. După cum a recunoscut și Ptolemeu, adoptarea și susținerea cultului divinității lui Alexandru le conferea legitimitate succesorilor și rudelor sale. Și, într-adevăr, generații întregi de regi aparținând dinastiei ptolemeice aveau să fie îngropați în preajma mormântului lui Alexandru, bucurându-se, ca și el, de ofrandele aduse de preoți înveșmântați în mantii purpurii.

Cele mai mari puteri rivale ale lui Ptolemeu erau celelalte două dinastii succesoare la tronul imperiului lui Alexandru – dinastia antigonidă din Macedonia și cea seleucidă din Siria și Asia Mică. Deși împărtășeau aceeași moștenire greco-macedoneană, ambițiile lor teritoriale se vor lovi, secole de-a rândul, de cele ale familiei Cleopatrei, până când Roma le va subjuga pe toate. Cu toate acestea, Ptolemeu a luat o decizie bună atunci când a ales Egiptul, deoarece era un ținut străvechi, bine consolidat și unit, timp de trei mii de ani, de faraoni. Se bucura, de asemenea, de mijloace de apărare naturale – invadatorii din est și din vest aveau de înfruntat deșerturi aride, iar cei din nord puteau ataca doar de pe mare. La sud, dincolo de Assuan,